

Doğudan Batıya Anadolu'daki Anıtlar Üzerinde Akhaimenid Etkileri Ahmet KOCAİSPİR*

Özet

Akhaimenidler'in büyük kralı II. Kyros, İran platosunda siyasi birliği kurduktan sonra resmi kaynaklara göre önce Doğu Anadolu ve sonrasında Batı Anadolu'yu egemenliği altına almıştır. Bu süreçle birlikte Anadolu kısmen yerel özelliklerini, inançlarını ve kültürel özelliklerini koruyacak şekilde Pers satraplarının yönetimine bırakılmıştır. Anadolu'daki Akhaimenid etkilerinin izlerini seramikler, madeni eserler dışında anıtsal nitelikteki kültür varlıkları üzerinden izlemek mümkündür. Anıtsal nitelikteki kaynaklar Akhaimenidler'in, Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında belirgin bir yönetim farklılığına sahip olduklarını göstermektedir. Yönetim anlayışındaki farklılığın sebepleri arasında Ege Dünyasının Yunanistan ile tampon oluşturması olabilir. Ancak Doğu Anadolu halkını yerel dinamiklerine çok dokunmadan yönetme yoluna gittiklerini görüyoruz. Tabii bu durumda Akhaimenidler'in hizmetlerini daha çok Batı Anadolu'ya yaptıklarını da söylemek mümkün. Söz konusu strateji sayesinde Persler Anadolu'ya uzun süre sorun yaşamadan egemen olmuşlardır. Bu çalışmada Anadolu'nun doğusundan batısına Akhaimenidler'in sanat ustalıklarından geriye kalan zamanının görkemli kalıntılarını bu strateji üzerinden ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Akhaimenid/Pers, Anadolu, Anıt, Etkileşim, Satraplık.

Akhaimenid Effects on Monuments in Anatolia From East to West

Abstract

After establishing political unity on the Iranian plateau, the great Achaemenid king Cyrus II, according to official sources, first ruled Eastern Anatolia and then Western Anatolia. With this process, Anatolia was partially left under the rule of Persian satraps, preserving its local characteristics, beliefs and cultural traits. The traces of Achaemenid influence in Anatolia can be traced through monumental cultural artifacts other than ceramics and metallic artifacts. Monumental sources show that the Achaemenids had a distinct difference in administration between Eastern Anatolia and Western Anatolia. One of the reasons for the difference in the understanding of administration may be that the Aegean World formed a buffer with Greece. However, we see that they tried to govern the people of Eastern Anatolia without touching their local dynamics too much. Of course, in this case, it is also possible to say that the Achaemenids mostly provided their services to Western Anatolia. Thanks to this strategy, the Persians dominated Anatolia for a long time without any problems. In this study, we will examine the glorious remnants of the Achaemenids' artistic mastery from the east to the west of Anatolia through this strategy.

Keywords: Achaemenid/Persian, Anatolia, Monument, Interaction, Satrapy.

* Dr. Öğr. Üyesi., Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Iğdır/Türkiye, e-posta: ahmetkocaispir@gmail.com,

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-0682-4150>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Kocaispir, A. (2023). Doğudan Batıya Anadolu'daki Anıtlar Üzerinde Akhaimenid Etkileri. *Küllüye*, 4(2), 209-223. DOI: 10.48139/aybukulluye.1348402

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
23 Ağustos 2023	5 Eylül 2023	Araştırma Makalesi	209-223
23 August 2023	5 September 2023	Research Article	

Extended Abstract

After the fall of the Great Urartian Kingdom in the 6th century BC, the Achaemenids, who grew powerful in the Near East during the Late Iron Age, expanded into Eastern Anatolia and eventually across all of Anatolia by the 4th century BC. When examining the monumental archaeological evidence in both the eastern and western regions of Anatolia, it becomes clear that Eastern Anatolia was relatively weaker. This weakness can be attributed to the power vacuum created after the Urartian Kingdom's collapse and the continued use of sheltered settlements in mountainous areas. Alternatively, the Achaemenids, as they shifted their focus to the Greek world, may have prioritized securing their western border. According to this perspective, the Achaemenids likely had minimal impact on the local culture of Eastern Anatolia, regarding it primarily as a tax collection region. Aside from the trilingual Xerxes inscription at Van Castle and information from notable writers like Herodotus and Xenophon, there are no written sources offering significant insights into this region.

The expansion of the King's Road into Western Anatolia can be attributed to the introduction of Achaemenid political and cultural influences. Unlike the eastern regions, where Achaemenid influences assimilated with local traits, it is challenging to assert that the Achaemenids significantly impacted Western Anatolia. Achaemenid political propaganda is discernible in various art forms, including architecture, sculpture, and monumental inscriptions. In this sense, this article aims to present key Achaemenid cultural monuments discovered in Anatolia, spanning from east to west. Through the establishment of causal relationships, it seeks to elucidate Achaemenid perspectives on Anatolia's geographical context.

Giriş

MÖ 858 yılında birçok beyliği bir araya getiren Kral Arame, Urartu Krallığının temellerini atmıştır. I. Sarduri (MÖ 832-825) zamanında başkent Tuşpa yapılarak devlet kimliği kazanılmıştır (Caner, Parlıtı, & Tosun, 2020, s.114-115; Köse, 2023; 259). Doğu Anadolu Bölgesi'nin güçlü merkezi Urartu krallığı son büyük kralı II. Rusa (MÖ 685-645) zamanına gelindiğinde sebebi tam olarak çözümlenemeyen nedenlerden çökmüştür (MÖ 7. yy ortaları) (Işıklı & Parlıtı, 2015, s.55). Bu süreçten sonra belirli bir süre (MÖ 600/590-550) yerel halk kültürü yaşanmıştır (Kroll, 2014, s.203-205; Işıklı & Parlıtı, 2019, s.183). Akhaimenid Hanedanından krallar tarafından yönetilen, İran Platosu'nun güneybatısında Parsa adını taşıyan bölgede yaşayan Akhaimenidler'den Hanedanın beşinci kralı olan II. Kyros, MÖ 550'ye doğru Med Krallığını ortadan kaldırmıştır (Koch, 2001, s.11; Wiesehöfer, 2009, s.66; Yücel, 2018, s. 43). Bu kırılmadan sonra İran Platosu'ndan Anadolu'da Kızılırmak'a kadar uzanan coğrafyada Akhaimenid ya da Pers Krallığı kurulmuştur. Kyros, MÖ 547 yılına doğru Kapadokya'ya girmiş ve bu bölgeyi Lydialıların elinden almış, onları Kızılırmak'ın batısına itmiş ve Sardes'i ele geçirmiştir. MÖ. 546 yılına gelindiğinde Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra Akhaimenidler Batı Anadolu'ya girmişlerdir. MÖ 4. yy'ın sonlarına kadar geçen süreçte Anadolu'nun tamamında egemenlik kurmuşlardır (Tosun, Parlıtı, & Caner, 2021, s.107-108).

Bu süreçle birlikte İonia şehirlerini birer birer ele geçirmeye başlamışlardır. Şuanki veriler üzerinden, Akhaimenidler Anadolu topraklarında yönetim

Külliye

merkezleri Sardes ve Daskyleion olan iki satraplık kurmuşlardır. Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada belirli aralıklarla askeri üsler, konaklar ve yerleşimler kurarak bu bölgelerin idaresini satraplıklara bırakmışlardır (Herodotos III, s.37, 92-95; Mansel, 2004, s.254; Kalkan, 2008, s.35). Bu satraplıklar ırklara, coğrafi yapılara bağlı olarak 20 kadardır. Bunlar içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin vergileri arasında sadece maddi miktar yer almamaktaydı, aynı zamanda bu coğrafyadan krala at da gönderilmekteydi. Persepolis Apadanası üzerinde Doğuluların krala at sunduklarını görüyoruz (Yücel, 2018, s. 43).

Doğudan Batıya Anadolu'da Akhaimenid Etkisi Gösteren Anıtlara Örnekler

Akhaimenid Krallığının Anadolu'yu bir uçtan bir uca yönetmeye yarayan en büyük stratejik gücü yol ağı olmuştur. Anadolu satraplıkları arasında kesintisiz iletişim bağlantıları sağlayan ve bu ağı kesintisiz bir şekilde merkeze kadar taşıyan "Kral Yolu" bulunmaktaydı (Herodotos, V, s.52-54; Sevin, 1982, s.327-328). Anadolu'nun doğudan batıya, 200 yıl kadar Akhaimenid egemenliği altında tutulmasının temeli bu yol ağına bağlanmaktadır (Işıklı & Parlıtı, 2019, s.183, Har. 1). Söz konusu anıtsal abide sayesinde Akhaimenid Krallığının önemli merkezlerinden biri olan Susa'dan Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu sonrasında Akdeniz ve Anadolu içleri ve daha batıda Ege sahillerine kadar olan büyük bir coğrafya, siyasi ve ekonomik olarak birleşmiş oluyordu. Bu yol boyunca güvenli seyahat edilebilmesi için karakollar ve misafirhaneler inşa edilmiştir (Herodotos, V, s.52-54, Dusingberre, 2013, s.47-48, Fig. 26; Hacıköylü, 2019, s.163; Tosun, Parlıtı, & Caner, 2021, s. 108, Fig. 2), (Resim. 1). Akhaimenidlerin söz konusu yol ağını köken olarak Urartulardan almış olmaları muhtemel görülmektedir. Akhaimenidlerden önce bölgeye hakim olan Urartuların da uzak coğrafyalara ulaşmalarını sağlayan karakollarla korunan ve misafirhaneleri bulunan yol ağı sistemi bulunmaktaydı (Parlıtı, Kocaispir, & Öncel, 2021, s. 27-28, 36-37; Kocaispir & Parlıtı, 2022, s.857).

Söz konusu yol ağı öncelikle Anadolu'nun doğusundan başlayarak batıya doğru ilerlediğinden ilk olarak Doğu Anadolu'daki anahtar anıt örneklerini ele almaya çalışacağım. Doğu Anadolu'nun Akhaimenid İmparatorluk sürecine dair yazılı bilgilerimiz çok olsa da arkeolojik kaynak açısından yoksuldur. Yazılı verilere baktığımızda Doğu Anadolu'daki Pers satraplığının Paktyike ve Armenia adları altında kuzeyde Karadeniz'e kadar uzandığını görüyoruz. Belgelerde bu coğrafyayı kapsayan satraplıktan yıllık 300 talent gümüş vergi toplandığı aktarılmaktadır (Strabon, XI, s.8, 13; Sevin, 1982, s.315). Bir diğer yazılı kaynağa göre ise Dicle'nin kuzeyinden Karadeniz'e kadar olan (Erzincan Altıntepe başkent) coğrafya 13. Satraplığa bağlı olup, 400 talent vergi ödemekteydi. Kuzeybatı İran'daki Matienler, Kafkasya'da yaşayan Saspeirler ve Van civarında yaşayan Alarodialılar (Van Tuşba başkent) 18. Satraplığa bağlı olup, 200 talent ödüyorlardı (Herodotos, III, s. 93-94)

Doğu Anadolu Bölgesinde Akhaimenid süreciyle ilişkilendirilen en önemli anıtlardan birisi Doğu Anadolu'nun doğu başkenti olan Van Tuşba'da yer alan "Kserkses Yazıtı" olan anıttır. Yazıt Van Kalesi'nin güneyinde dik kayalığın zor bir kısmına yazılmıştır. Kserkses üç dille yazılmış Akhaimenid yazıtıdır. Bu anıt

Doğu Anadolu'daki satraplığın iki idari yönetiminden (doğuda Tuşba, batıda ise Altın-tepe) birisinin burası olduğuna işaret eder. Kserkses bu anıtta Tanrı Ahura Mazda'nın kendisini kral yaptığından söz eder. Ahura Mazda yeryüzünün ve gökyüzünün sahibi olarak verilmiştir. Kserkses'i kral yapan tanrının insanlığa da mutluluk verdiği aktarılmıştır. Devamında Babası Darius'un buraya bir yazıt yazdırmadığı, kendisinin emir vererek yazıt yazdırdığı aktarılmıştır (Bocchierian, 2016, s.9-10; Dusinger, 2013, s.50-54, Fig. 28; Tosun, Parlütü, & Caner, 2021, s.109-110, Fig. 3a).

Akhaimenid'lerin Doğu Anadolu satraplığının batı başkenti olan Altın-tepe'nin stadelindeki tapınağın kısmen üstüne gelerek yapıyı kesen "Apadana" yapısı oldukça önemlidir (Summers, 1993, s.85; Kalkan, 2008, s.51). Sütunlu salon içerisinde Akhaimenidlerle ilişkilendirilen seramik mal grupları ele geçmiştir (Emre, 1969, s.280-288; Kalkan, 2008, s.49). Altın-tepe'de Akhaimenid sürecinin çok uzun olmadığı ve Apadana ile diğer bağlantılı yapıların bu süreç içerisinde kısmen kullanım gördüğü aktarılır (Karaosmanoğlu & Korucu, 2015, s.133).

Altın-tepe'nin Apadana'sına benzer yapıların İran'da Pers/Akhaimenid Hanedanlık sürecinde başladığı göz ardı etmemekte fayda vardır. İmparatorluk süreciyle birlikte ilk akla gelen kent başkent olan Persepolis'tir. Persepolis'te Akhaimenid evresine verilen pişmiş toprak kaplar ve küçük buluntuların ele geçtiği çok sayıda saray, bina ve hazine binası açığa çıkartılmıştır. Bunlar arasında Persepolis'in 100 sütunlu ihtişamlı Apadana'sı en dikkat çekici yapılarından biridir. Söz konusu sütunlu yapı Kserkses tarafından yapılmıştır. Bunlar dışında Akhaimenidlerin mühendislik eserleri olan su sistemleri, sur sistemi ve askeri yapılar da bulunmaktadır (Schmidt, 1964, s.3). Benzer şekilde sütunlu Apadana yapısına sahip bir diğer merkez Susa'dır. Apadana'nın sütun tabanı üzerindeki çivi yazıtında ve diğer çivi yazılı tabletlere göre burayı I. Darius'un inşa ettirdiği anlaşılmaktadır (Amiet, 2010, s.14). Akhaimenid kültür tarihi açısından oldukça önemli olan Pasargad'ta da dörtgen planlı sütunlu salon dışında saraylar, dini yapılar, savunma sistemi açığa çıkartılmıştır (Sedaghat Kish, 2001, s.22). Bastam kazıları, Akhaimenid kültürüne ait önemli bilgilerin elde edildiği merkezlerden bir diğeridir. Bastam'da Altın-tepe'de olduğu gibi Akhaimenid'le ilişkilendirilen sütunlu bir salon bulunmaktadır (Kleiss, 1980, s.303; Kroll, 2013, s.248). Altın-tepe'nin iki sütunlu salon örneğinin Arin Berd'in iki sütunlu Apadana'sı ile eşleştirilmesinden kaynaklı Akhaimenid evresine ait olacağı da ileri sürülmektedir (Kalkan, 2008, s.49, Fig. 6).

Konumuza geri döndüğümüzde Erzincan'dan geldiği belirtilen, Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan "Arslan Kabartması" anıtsal niteliktedir. Akhaimenidler için Erzincan'ın önemini ortaya konulması açısından oldukça önemlidir. Stilistik olarak incelenen bu kabartma eser Persepolis kabartmalarında görülen aslanları anımsatmaktadır. Aslan kabartmada ayakta, adım atar pozisyonda işlenmiştir. Ağız açık ve kükrer pozisyonda tasvir edilmiştir. Gözleri kazıma tekniğinde ve badem formlu işlenmiştir. Aslanın bıyıkları kazıma tekniğinde spiral formda yapılmıştır. Dişler ve ağız açıklığından hafif kükrer şekilde olduğundan kırışıklık belirgin olarak verilmiştir. Aslanın boyu oldukça uzun, ancak boyun ve gövde, kafa yapısına göre orantısız, küçük işlenmiştir. Aslanın yelesi kazıma tekniğinde, kafanın alt kısmından başlayarak gövdenin yarısına kadar devam

Külliye

etmiştir. Kuyruk aşağıya sarkık bir şekilde betimlenmiştir. Sağ ayağın üzerinde yer alan damla motifli ayrıntı dikkat çekicidir. Akhaimenid aslanlarının birçok örneği ve özellikle de Persepolis kabartmalarındaki aslan betimlemelerinde bu ayrıntının olduğu belirtilmektedir (Işıklı & Özdemir, 2019, s.358, Res. 5).

Doğu Anadolu bölgesinden söz konusu plastik eser dışında Erzurum ve Ağrı yöresindeki iki kaya mezarı da (Doğubeyazıt ve Umudum kaya mezarları) tartışmalı da olsa bu döneme tarihlenir. Doğubeyazıt'taki kaya mezarındaki kabartmalar bu döneme özgü kabul edilir. Erzurum Ovası'ndaki Umudum kaya mezarının da bir yerel beye ait aynı zamanda bir tür “ateş gede” olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Söz konusu kaya mezarları dışında Pers kral mezarlarıyla dikkat çekici benzerlik kurulan bir diğer örnek Van/Küçük Horhor Kaya Mezarı'dır (Köroğlu, 2008, s.34, Res. 12; Işıklı & Parlıtı, 2019, s.184-185, Res. 2). Bütün bu sonuçlar ışığında Doğu Anadolu Bölgesinde Urartu kültürü ile ilişkilendirilen bazı anıtların Akhaimenid olabileceğini söyleyebiliriz (Köroğlu, 2008, s.21-38; Tosun, Parlıtı, & Caner, 2021, s.110-111, Fig. 3), (Resim. 2).

Doğu Anadolu ile Batı Anadolu arasında kalan Orta Anadolu'nun önemli merkezlerinden Oluz Höyük'te açığa çıkartılmaya devam edilen “Sütunlu Salon Yapısı” oldukça önemlidir. Açılan kısmı 22x13 m olan bu anıtsal yapının kuzey-güney doğrultusunda iki sıra halinde 4 metre aralıklarla dizilmiş 3'er adet (toplam 6 adet) taş kaide açığa çıkartılmıştır. Sütunlu salonda geriye kalan kerpiç döşeme ve yapının üst örtüsünün çatı ile taşındığını gösteren bir adet Stroter parçası yapının zamanında ne kadar özenle yapıldığına işaret eder. Söz konusu bulgular üzerinden bu yapının “Apadana” olabileceği belirtilmektedir (Dönmez & Saba, 2019, s.6-7, Plan 2, Fig. 5), (Resim. 3).

Diğer bir merkez olan Kerkenes yerleşmesinde giriş ve ana salondan olmak üzere megaron benzeri bir yapı yer almaktadır. Bu yapıda beşik çatı sistemi uygulanmıştır. Bu yerleşmede açığa çıkartılan tapınak ve saray yerleşkesi yapı bloğu halinde anıtsal özellikler sunar. Saray yerleşkesinde kalan kabul salonu 34x22 m ölçülerine sahiptir (Resim 4). Kabul Salonu iki sıra halinde 6 adet sütundan oluşmaktadır. Tapınak Yapısı ise iki sıra halinde 5 adet sütundan oluşmakla birlikte 28x15 m ölçülerine sahiptir (Sezer, 2019, s.108-109, Fig. 8a-b).

Çalışmamıza konu olan Batı Anadolu, Kyros'un Kroisos'u yenmesiyle MÖ 547/546 ve 541/540 yılları arasında Akhaimenidlerin eline geçmiştir. Ege uygarlıklarının kapısının Akhaimenidlere açılmış olmasında General Harpagos'un kıyıdağlı Yunan kentlerine tek tek boyun eğdirmesi ve beraberinde Kanthos'u yağmalaması büyük rol oynamaktadır. Lykia'nın geri kalanı da olaysız bir şekilde düşmüştür. Küçük Asya'nın batısı, güneybatısı Lydia ve İonia (Yauna) Satraplıkları adı altında iki idari bölüme ayrılmıştır. Genellikle Lydia satraplığının üstünlüğüne rağmen temel birim Güneybatı İonia (Aeloia, Karia, Lykia, Milyas ve Pamphylia) olmuştur. Bunun sonucu olarak Lykia herhangi bir satrapın yönetiminden uzak oldu ama güçlü bir Akhaimenid İmparatorluğu etkisine de maruz kalmıştır (Childs, 1981, s.55). Bu coğrafyada Akhaimenidlerin etkisinin en çok hissedildiği eserler mezar anıtlarıdır. Bu yerden yükseltilmiş anıt mezarlar şüphesiz Akhaimenid derebeyleri için inşa edilmiştir.

Bunlardan ilki olan MÖ 5. yy'a tarihlenen Harpyler Anıtı, Xanthos Steli ile tiyatro arasında yer almaktadır ve Agora ile ilişkili bir konumdadır (Tritsch, 1942,

s.42). Üst bölümüne bir mezar odası oyulmuş dörtgen biçimli bir podyumdan meydana gelen tipik bir Lykia mezarıdır. Mezar odasının dört cephesi kabartmalı levhalarla kaplıdır. Bu kabartmaların üzerindeki boya kalıntılarından boyanmış oldukları anlaşılır (Caygill, 1999, s.143). Mezar odasını kaplayan levhalardan ikisinin iki kenarında Harpy figürleri işlenmiştir. Kuzeydekinde ortada oturan sakallı bir erkek, karşısında da ayakta duran silahlı genç bir erkek figürü bulunmaktadır. Oturan figürün tahtının altında bir domuz bulunmaktadır. Güney cephenin kabartmasında ise ortada yine oturan ve iki elinde birer meyve (biri nar) tutan bir erkek, önünde de ayakta duran ve elinde bir güvercin tutan bir erkek vardır (Tonks, 1907, s.325). Batı cephedeki kabartmalı levhanın sol kanadında bir kapı, bunun da üstünde buzağısını emziren bir inek yer almaktadır. Sahnenin iki kenarında merkeze dönük halde oturan iki kadın figürü bulunmaktadır (Tonks, 1907, s.324). En önemli kabartmanın konumu ve içeriği açısından doğudaki olduğu düşünülür. Bu cephe agoraya bakar. Sahnenin en heybetli figürüyle en küçük figürü karşı karşıyadır. Küçük figür, sakallı ve yaşlı figüre elinde tuttuğu horozu ve meyveyi uzatmaktadır. Ama ikincisi tahtında kütleli ve heykelvari bir biçimde hareketsiz oturmaktadır. Tanrısal bir hal içindedir. Ortadaki bu figürün bu mezarda gömülü olan kişi olduğu düşünülmüştür (Tritsch, 1942, s.43), (Resim. 5). Bu mezarda sanatçı figürleri detayda tamamen bildiği ve alıştığı Yunan modeline göre işlemiştir (Tritsch, 1942, s.49). Sonuç olarak mezarın kabartmalarının detayda Yunan, kompozisyonda (bütünde) doğu özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz.

Diğer örnek anıtımız, MÖ 410-380/360 yıllarına tarihlenen Nereidler Anıtı, Xanthos'ta bulunan bir paye mezardır. Bir payenin üzerine oturtulmuş semerdamlı, İon düzeninde bir Yunan tapınağı görünümündedir. Lykia'daki mimarlık ile Yunan mimarlığının bağdaştırıldığı bir anıttır. Çok süslü, çok sayıda frizle çevrili bir yapının tıpkı bir tapınak gibi düzenlenmiş bir mezar odası vardır (Caygill, 1999, s.59). Sütunların arasındaki boşluklar Nereid heykelleri ile doldurulmuştur. Bunlar hareketin çok iyi yansıtıldığı oldukça başarılı heykellerdir. Hızla dönerek hareket eder biçimde işlenmişlerdir. Bu hareket vücutlarındaki burkulmalar, bükülmeler, arkalarında dalgalanan mantolarıyla verilmiştir. Her biri çok değişik bir pozisyondadır. Üzerlerindeki ince giysi üzerlerine yapışmış biçimde işlenmesi sudan yeni çıktıkları hissini başarılı bir biçimde yansıtmaktadır. Heykellerde bol ışık-gölge oyunu kullanılarak canlılık ve derinlik katılmıştır. Doğu ve batıdaki iki alınlık da mezar sahiplerini onurlandırmak amacıyla yapılmıştır. İkisinde de ortada mezar sahibi yer alır. Bir küçük ve bir büyük olmak üzere iki podyum frizi vardır. Bunların da üstünde bir çift silme yer alır. Üstteki küçük frizde bir kuşatma sahnesi işlenmiş. Batı ve güney cephelerde düşman kente saldırırken doğu ve kuzey cephelerde ise kentin surları önünde savaşırken betimlenmiştir. Bu frizin herhalde en önemli figürlerinden biri tahtta oturan ve kentin yöneticisi olduğu anlaşılan figürdür. Arkasındaki bir hizmetkar başının üzerinde bir gölgelik tutmaktadır. Figür her yönüyle Perslerin "büyük kral" ikonografisine uymaktadır. Sonuç olarak Nereidler anıtı için zengin üslubun bitmekte, basit üslubun da başlamakta olduğu MÖ 385-380 yıllarını vermek yanlış olmayacaktır (Childs, 1989, s.271, 258, 292, 404), (Resim. 6).

Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesinin Akhaimenid kültürüne verebileceğimiz anıtsal nitelikte çok az sayıda eser bulunmaktadır. Yazıt, mimari ve yerleşim açısından az

Külliye

sayıda ve çok cılız/silik kanıtlar elde edilmektedir. Akhaimenid sürecine dair arkeolojik izler bu makalede yer almamış olsa da daha çok seramik gibi taşınabilir eserler üzerinden takip edilebilmektedir. Bu değişimler Urartu krallığının merkezinde yaşanan siyasi otorite boşluğunun oldukça uzak diyarları etkileyerek Kuzeydoğu Anadolu'da yerel sistemlerin oluşmasını tetiklemiş gibi görülmektedir. Bu boşluğu dolduran Akhaimenid krallığı oluşan sistemin bir parçası gibi davranmış olmalı ki bölgedeki topluluklar yerel özelliklerini kaybetmemiş görülmektedirler. Elde edilen kanıtlarla Akhaimenid Krallık merkezinin Kuzeydoğu Anadolu'daki yerleşimlerle ne ölçüde iletişim kurduğunu henüz aydınlatamıyoruz. Ancak yerel halklarla satraplık merkezi arasında bağlantı kuran araçlar olduğu gibi satraplık ile Akhaimenid Krallık merkezi arasında da etkileşimi sağlayan benzer bir yapının olduğunu doğrulamaktadır. Bu yapının güçlü olduğunu Kuzeydoğu Anadolu'daki halkların Persçe konuşmaya başlamalarından anlıyoruz. Ancak Persçe konuşanların yol üzerinde hizmet veren azınlıklık olma ihtimalini yeraltı evlerde yaşayan yerel halkların farklı dil konuşmalarından söylemek mümkündür (Ksenophon IV, s.1-5, 25, 33; Tosun, Parlıtı, & Caner, 2021, s.109). Bu görüş dışında bölgede az bir oranda Pers halkının yaşadığı ancak bölgenin asıl demografisinin yerel dili konuşan halklardan oluştuğu öngörüsü de bulunmaktadır (Kalkan, 2008, s.38).

Bu veriler Doğu Anadolu Bölgesinin diğer bölümleriyle paralel Kuzey Doğu Anadolu'da da siyasal, sosyal büyük bir dönüşümün yaşandığına işaret etmektedir. Ancak makalenin içerisinde ele aldığımız arkeolojik kanıtlar henüz toplulukların ekonomi modellerinin değişip değişmediğinin çözümlemesine yetmemektedir. Buna paralel arkeolojik kazıların yetersizliği Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasının çevre bölgelerle olan iletişim ağı; stratejik konumunun önem derecesi, maden, bitkisel-hayvansal ürün teminindeki rolü konusunda bilgi edinmemizi engellemektedir. Kuzeydoğu Anadolu'nun Fırat ve Van Gölü havzalarına göre zorlu iklimi ve coğrafyası da göz önüne alınarak komşu satraplıklarla yürütülen sosyal ve ekonomik iletişimin yılın belirli zamanlarında koptuğunu söylemek mümkündür. Bu özellikler Kuzeydoğu Anadolu satraplığının çevre bölgelere göre kendine özgü birtakım sosyal dinamiklerinin oluşmasına zemin hazırlamış olabilir. Bütün bunları sadece kazıları yapılan birkaç merkez üzerinden problemleri çıkarımlarla sürdürebilmekteyiz. Erzincan Altıntepe'nin geç evre mimarisi, seramiği ve bazı madeni eserlerinin Akhaimenid menşeli olduğunun ileri sürülmesi bu çıkarımlardan birisidir. Bir diğer çıkarım Herodot'un aktardığı Armenia'daki 13. Satraplık (Karadeniz'e kadar uzatılabilir?) veya 19. Satraplık sahasının Kuzeydoğu Anadolu'yu içermesidir (Herodotus III, s.92-95). Hatta Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasının bu iki satraplık arasında kaldığı ve Akhaimenid satraplık merkezlerinden birisinin burada Altıntepe'ye lokalize edilebileceği önerilmektedir (Summers, 1993, s.96).

Araştırma sahamız içerisinde kalan yerleşimlerin bazıları düz ovada, bazıları çevresine göre yüksek bir yerde bazıları ise oldukça dik tepelik üzerine konumlanmışlardır. Bazı yerleşimler korunaksız iken bazılarının savunmaya dönük yapılarının olabileceği belirlenmiştir. Yerleşimlerin bu kadar farklı özellikler sergilemeleri coğrafi yapı bakımından birbirlerinden farklı olmalarıyla ve halkın yaşamına, ticarete veya siyasi otoriteye hizmet etmeleriyle açıklanabilir. Bütün bu sonuçlar bölgenin genel bir panoramasını vermekten öteye gidememektedir.

Doğu-batı arasında kavşak niteliğinde olan Orta Anadolu'ya baktığımızda; hem doğu hem de batı coğrafyalarının ortak özelliklerini barındıran ancak kendine has anıtlar da sunan özellikler sergilemektedir. Bu coğrafya Doğu Anadolu etkili mimari özelliklere sahip kanıtlar sunarken Eski Phryg geleneğinden bildiğimiz kaya mezarlarını da devam ettirmiştir. Bu eserlere Yunan karakterli ikonografik unsurlarla beraber, Akhaimenidli ikonografileri de eklenmiştir (Tosun, 2022, s.398).

Batı Anadolu ise Akdeniz ve Ege'ye açılmasından kaynaklı önemli stratejik bir coğrafyaya sahiptir. Bu coğrafyanın yerel özelliklerini koruyabilmek dışında ilginç bir yönü de doğu ile batı arasında bir bağ kurması ve dolayısıyla bu iki coğrafya üzerinden her alandaki etkilerini içine alarak fenomen olarak niteleyebileceğimiz bir sentez oluşturmuş olmasıdır. Bu sentezin en iyi gözlemlenebildiği eserlerin önemli bir bölümünü, Akhaimenid satrapları için inşa edilen ve Yunan ustaları tarafından bezenen Harpyler ve Nereidler gibi anıt-mezarlar oluşturur. Batı Anadolu ve çevresinde hissedilen söz konusu Akhaimenidli yaşam tarzının daha çok soylularca benimsendiğini söylemek mümkündür. Söz konusu durumu günümüze kalan plastik eserlerdeki Akhaimenidli yönetici kabartmaları, Magos giyimli kabartmalar ve yine Akhaimenid giyimli insan figürleri doğrulamaktadır. Bütün bunlar siyasi bir propagandayla toplumu Akhaimenidli gösterme amacı taşımaktadır. Benzer durumları nispeten Orta Anadolu ve periferisinde de görmek mümkündür. Ancak bu durumu Doğu Anadolu'da doğrulayacak arkeolojik kanıtlara sahip değiliz. Söz konusu kanıtlar Batı ve Orta Anadolu'dan farklı olarak Doğu Anadolu'da Akhaimenid kültürünü, elitlerini ve kralı taklit eden bir yaşam tarzından ziyade, yerel/bölgesel özelliklerin devam ettirilmiş olabileceğine işaret eder (Tosun, 2022, s.398).

Kaynakça

- Amiet, P. (2010). *Shush-e 6000 Sale*. (Çev: A. Musavi).
- Benndorf, O. (1880). *Das Heroon von Gjölbashi-Trysa*. Hansebooks.
- Bocchierian, S. (2016). *The Achaemenid Satrapy of Armania*. (Yayımlanmamış Lisans Tezi). Colorado Üniversitesi.
- Bryce, T. R. (1983). Political Unity in Lycia during the "Dynastic" Period. *Journal of Near Eastern Studies* (42), 31-42.
- Caner, E., Parlıtı, U. & Tosun, M. (2020). Arkeolojik Araştırmalarda Kurumsal Devlet Kimliğinin Kent Mimari Silüeti Üzerindeki Etkilerine Bir Örnek: Urartu Kale Kentleri. M. Adak, (Ed.). *Geçmişten Günümüze Tarih Araştırmaları* içinde (111-136 ss.), Gazi Yayınevi.
- Caygill, M. (1999). *A-Z Companion to the Collections of the British Museum*. The British Museum Press.
- Childs, W. A. P. (1981). Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-Examined. *Anatolian Studies* (31), 55-80.
- Childs, W. A. P. (1989). *Fouilles de Xanthos, Tome VIII, Le Monument des Nereides*. Klincksieck.

- Dönmez, Ş. & Saba, M. (2019). Anadolu Demir Çağı Pers Tarihi ve Oluz Höyük (Kritalla). A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba, (Ed.). *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (1-65 ss.), Ege Yayınları.
- Dusinberre, E. R. M. (2013). *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*. Cambridge University Press.
- Emre, K. (1969). Altıntepe’de Urartu Seramiği. *Bellekten* (33-131), 279-289.
- Hacıköylü, B. (2019). Pers (Akhaimenid) Kralı Kserkses’in Yunanistan Seferinin Anadolu Güzergahı. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba, (Ed.). *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (159-179 ss.), Ege Yayınları.
- Işıklı, M. & Özdemir, M. A. (2019). Erzincan, Saztepe (Cimintepe II): Akhaimenid Dönemi İçin Bölgesel Bir Merkez. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba, (Ed.). *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (351-382 ss.), Ege Yayınları.
- Işıklı, M. & Parlıtı, U. (2015). Van Ayanis Kalesi Çalışmaları-2014. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* (39), 55-57.
- Işıklı, M. & Parlıtı, U. (2019). Doğu Anadolu’nun Geç Demir Çağı: Sorunlar ve Çözümsel Perspektifler. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba, (Ed.). *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (181-215 ss.), Ege Yayınları.
- Kalkan, H. (2008). *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaosmanoğlu, M. & Korucu, H. (2015). Erzincan Ovasındaki Geç Demir Çağ Seramiklerinin Değerlendirilmesi. M. Işıklı, B. Can (Ed.), *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II Kitabı* içinde (132-147 ss), Cambridge Scholars Publishing.
- Kleiss, W. (1980). Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B.C. *American Journal of Archaeology* (84-3), 299-304.
- Kroll, S. (2013). Notes on the Post-Urartian Horizon at Bastam. *Tarhan Armağanı. M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler* içinde (247-255 ss.), Ege Yayınları.
- Kroll, S. (2014). Notes On The Post-Urartian(Median) Horizon in Nw-Iran and Armenia. A. Özfırat (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar Veli Sevin’e Armağan* Kitabı içinde (203-205 ss.), Ege Yayınları.
- Kocaispir, A. & Parlıtı, U. (2022). Urartu’nun Kuzeydoğu Anadolu’ya Ulaşımında Yol Ağı Sorunsalı. *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Yol) Bildiri Kitabı* içinde (856-869 ss.), Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Koch, H. (2001). *Az Zabane Dariush/Darius’un Dilinden*. (Çev. P. Rajabi), Entesharat Karang.
- Köroğlu, K. (2008). Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu’daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni. *Arkeoloji ve Sanat* (127), 21-38.

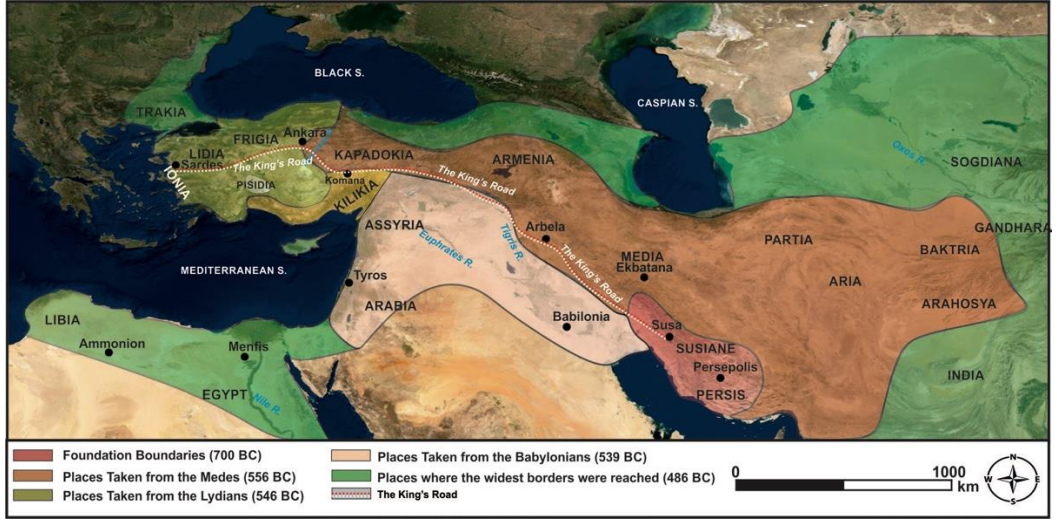
- Köse, S. (2023). Dijital Arkeoloji Uygulamaları: Ayanis Örneği. *Küllüye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1, 137-162.
- Mansel, A. M. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mellink, M. (1988). Anatolia. J. Boardmann- N. G. L. Hammond, D. M. Lewis, M. Ostwald (Ed.), *The Cambridge Ancient History IV (Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479 B.C.)* içinde (211-233 ss.), United Kingdom at the University Press.
- Parlıtı, U., Kocaispir, A. & Öncel, K. (2021). The Magnificent Urartian Fortress on The Southern Slope of Munzur Mountains (Tunceli): Kurmizak. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (27), 24-56.
- Root, M. C. & Arbor, A. (1991). From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire. Helen Sancisi, Weerdenburg, Amelie Kuhrt (Ed.), *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop* içinde (1-25 ss.). Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Schmidt, E. F. (1964). *Takhte Jamshid I, Banaha, Nagsheha va Nebeshteha/ Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, (Çev: A. Faryar), Entesharat Franklin va Amirkabir Press.
- Sedaghat Kish, J. (2001). *Aramgahe Kourosh va Bavarhaye Mardome Fars/ Cyrus' Tomb and the Beliefs of the Persians*. Entesharat Khojasteh.
- Sekunda, N. (1991). Achaemenid Settlement in Caria, Lycia and the Greater Phrygia. Helen Sancisi, Weerdenburg, Amelie Kuhrt (Ed.), *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop* içinde (83-108 ss.), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Sevin, V. (1982). Anadolu'da Pers Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* 2 içinde (310-332 ss.), Görsel Yayınlar.
- Sezer, O. (2019). MÖ 6. Yüzyılda Orta Anadolu: Akhaimenid Geçiş Evresi. A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba, (Ed.), *Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (97-157 ss.), Ege Yayınları.
- Summers, G. D. (1993). Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey. *Anatolian Studies* (43), 85-108.
- Tonks, O. S. (1907). An Interpretation of the So-Called Harpy Tomb, *American Journal of Archaeology* 11, , s. 321-338.
- Tosun, M. (2022). Pers/Akhaemenid Dönemi'nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi* (4/2), 379-416.
- Tosun, M., Parlıtı, U. & Caner, E. (2021). An Evaluation on Eastern Anatolia Late Iron Age (Persian/Achaemenid Period). *Arkeoloji Dergisi* (XXVI), 107-120.
- Tritsch, F. J. (1942). The Harpy Tomb at Xanthus. *The Journal of Hellenistic Studies* (62), 39-50.

- Tuplin, C. (2007). The Achaemenid Impact in Anatolia: A Summary. İ. Delemen (Ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia, Papers Presented at the International Workshop* içinde (291-298 ss.), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Vismara, N. (2007). Some Reflections on Iconographic otifs in Lycian Coinage: the Central Achaemenid Empire's Powerful Political Presence in a Border Region. İ. Delemen (Ed.), *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia, Papers Presented at the International Workshop* içinde (59-67 ss.), Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Wiesehöfer, J. (2009). The Achaemenid Empire. *The Dynamics of Ancient Empires State Power from Assyria to Byzantium* içinde (66-98 ss.), Oxford University Press.
- Yücel, Ç. (2018). Diyarbakır Müzesi'nden Bir Grup Pers Süvari Figürünü. *Researcher: Social Science Studies* (6/2), 42-56.
- Zahle, J. (1991). Achaemenid Influences in Lycia. Helen Sancisi, Weerdenburg, Amelie Kuhrt (Ed.), *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire, Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop* içinde (145-157 ss.), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.

Antik Kaynaklar

- Herodotos. (2006). *Tarih/Historiai*. (Çev: M. Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ksenophon. (1984). *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. (Çev: T. Gökçöl), Sosyal Yayınları.
- Strabon. (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası / Geographika: XII-XIII-XIV*. (Çev: A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

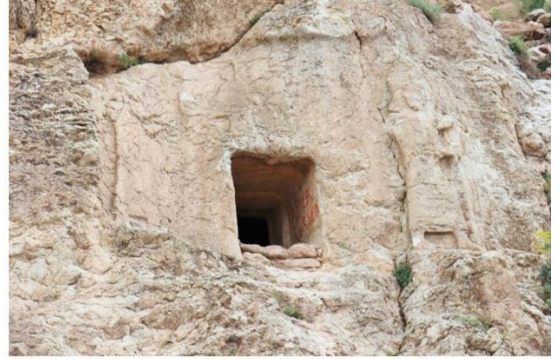
Resimler

Resim 1: Pers Kral Yolu ve Akhaimenid Krallığı'nın yayılım coğrafyası (Eyüp CANER tarafından hazırlanmıştır).

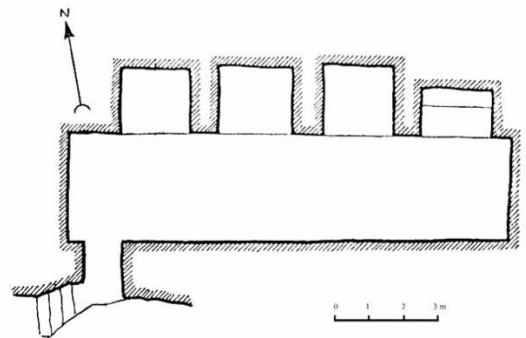
a

b

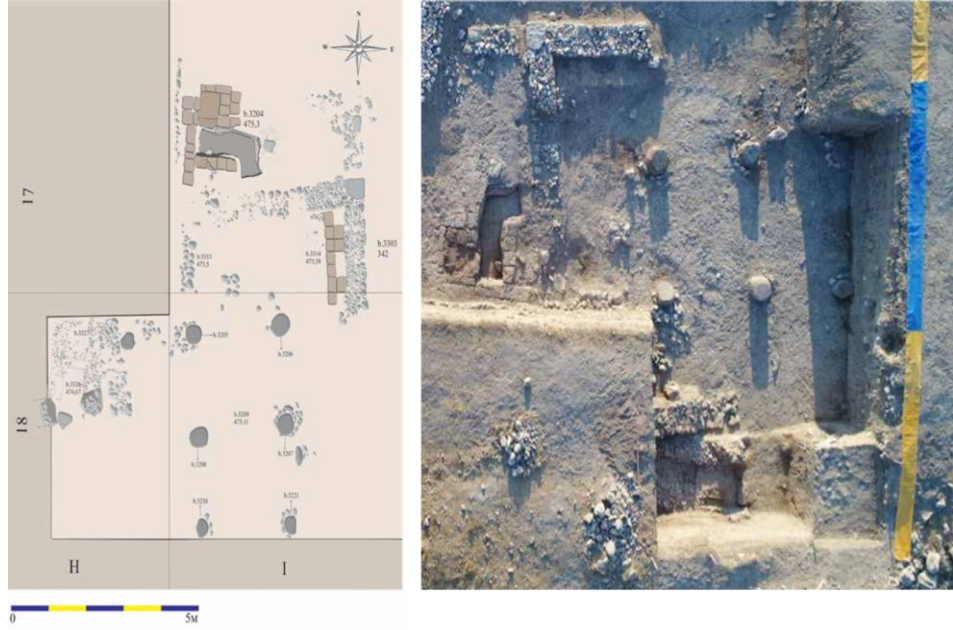
c

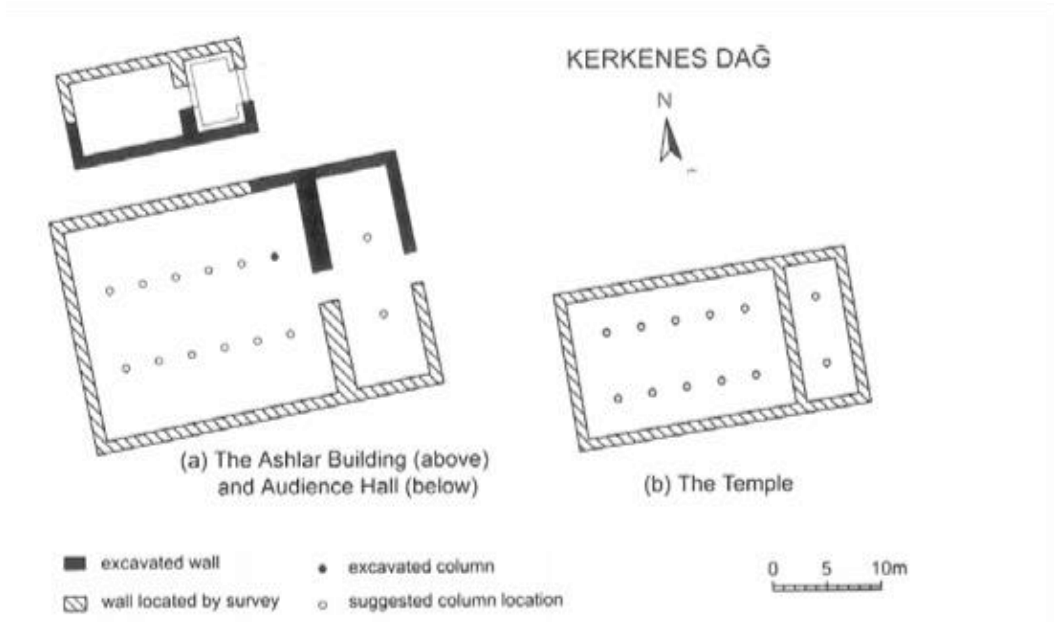
d

Küllüye

Resim 2: a. Kserkses Yazıtı; **b.** Doğubayazıt Kaya Mezarı; **c.** Umudum Kaya Mezarı; **d.** Küçük Horhor Kaya Mezarı (Tosun, Parlıtı, & Caner, 2021: Fig. 3).

Resim 3: Oluz Höyük, Sütunlu Salon (MÖ 450-300) (Dönmez, & Saba, 2019: Plan. 2; Fig. 5).

Resim 4: Kerkenes Özel Yapıların Planları (Sezer, 2019: Fig. 8a-b).

Resim 5: Harpyler Mezar Anıtından (Tonks, 1907, 325).

Resim 6: Nereidler Mezar Anıtından (Caygill, 1999, s.59; Childs, 1989, s. 258-259, 271, 292).

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.